

พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

Buddhism in Ta Muen Tot Castle

พระปลัดสมหมาย ใจงาม¹, พระครูนิมิตรัตนารณ², พระครูสุตธรรมาภิรัต³,
พระครูสุตมัทธิมานุกิจ⁴, พระครูสังฆรักษ์อนันต์กิตติ์ สจจญาโณ (พฤตธีร)⁵,
พระมหาชาญ อชิต (สร้อยสุวรรณ)⁶, พระมหาวีรชิต นริสโร (เชนรัมย์)⁷, สุปัตน์ ศรีกงพาน⁸

¹โรงเรียนปริยัติโกศลวิทยา จังหวัดสุรินทร์, ²สำนักงานรองเจ้าคณะอำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์, ³สำนักงานรองเจ้าคณะตำบลเพี้ยราม จังหวัดสุรินทร์, ⁴สำนักงานรองเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์, ⁵สำนักงานเจ้าคณะอำเภอเมืองบุรีรัมย์ (ธรรมยุต) จังหวัดบุรีรัมย์, ⁶วัดอุทุมพร

อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์,

⁷หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ จังหวัดบุรีรัมย์, ⁸โรงเรียนน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น

PhrapaladSommai Jaingam¹, PhrakruNimitrattanapom², Phrakhusutathammapirot³,
Phrakhrusutamatchimanukit⁴, Phrakhrusangharak Anankit Saccañño (Phruettirat)⁵,
Phramaha Chan Achito (Soiuwan)⁶, Phramaha Wirunchit Narissaro (Chenram)⁷, Supat Srikongpan⁸

¹Pariyatikoson Wittaya School, Surin Province, ²Office of Deputy Abbot of Lamduan District, Surin Province, ³Office of the Deputy Abbot of Phiarom Subdistrict, Surin Province, ⁴Office of the Deputy Abbot of Surin Province, Surin Province, ⁵Office of the District Abbot of Buriram (Dhammayut), Buriram Province, ⁶Uthumphon Temple, Prasat District, Surin Province, ⁷Bachelor of Buddhist Studies Program Buriram Sangha College, Buriram Province, ⁸Nam Phong School, Khon Kaen Province

✉: 1phrasommai2407@gmail.com
(Corresponding Email)

✉: 2anurut.san@gmail.com; 3kanokponk2507@gmail.com; 4sompong.srn@gmail.com; 5b4700029@hotmail.com;
6chansoi2517@gmail.com; 7wirunchit2765@gmail.com; 8Supatsrikongpan@gmail.com

Received: 22 February 2025; Revised: 24 March 2025; Accepted: 28 March 2025

© The Author(s) 2025

บทคัดย่อ

ในการศึกษาเรื่อง “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1. เพื่อศึกษารูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด 2. เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด และ 3. เพื่อวิเคราะห์พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด เป็น การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ภาคสนาม โดยการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา ผลการศึกษา พบว่า ด้านรูปแบบ ปราสาทตาเมือนโต๊ดเป็นอารยาศาลก่อด้วย ศิลาแลงและหินทราย ด้านความหมาย ปราสาทตาเมือนโต๊ด หมายถึง อโรคยศาล (ศาสนสถานประจำ สถานพยาบาล) ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1761) แห่งอาณาจักรเขมรโบราณ โปรดให้สร้างขึ้นตามที่ กล่าวไว้ในจารึกปราสาทตาพรหม ประเทศกัมพูชา ด้านพัฒนาการ ศึกษาจากจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด (สร. 1, K. 375) เป็นอักษรจารึกขอมโบราณ พุทธศตวรรษ 18 ภาษาสันสกฤต ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา

ศิลปารักษ์ที่เหมือนกันเกือบทุกประการอย่างนี้มีหลายหลัก โดยเฉพาะในประเทศไทยได้พบแล้วขณะนี้รวม 4 หลัก ด้านคติการสร้าง ปราสาทตาเมือนโต๊ดสร้างจากคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา (มหายาน) สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่พบในปราสาทตาเมือนโต๊ด ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร (ศิลปะนครวัด) พระพุทธเจ้า พระชินะ พระโฆษคุรุไวฑูรยะ พระศรีสุริยวโรจนจันทโรจิ พระศรีจันทรวโรจนโรหิณีสะ พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว สวรรค์ โรค เกษช และบุญกุศล การวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด พบว่า 1) รูปสัญลักษณ์ ได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นรูปสัญลักษณ์ตามคติพระพุทธศาสนา (มหายาน) พระพุทธเจ้าที่พบในจารึกกล่าวถึงพระพุทธเจ้าแพทย์ พระพุทธศาสนา (มหายาน) ลัทธิตรีกาย ประกอบด้วย นิรมาณกาย ธรรมกาย และสัมโมคกาย พระชินะ คือ ผู้ชนะ ในที่นี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าผู้ชนะโรค พระโฆษคุรุไวฑูรยะ คือ พระพุทธเจ้าแพทย์สูงสุด ซึ่งมาพร้อมกับบริวารทั้งสอง พระศรีสุริยวโรจนจันทโรจิ (พระหม้อยาเล็ก) พระโพธิสัตว์ในคติพระพุทธศาสนา (มหายาน) พระศรีจันทรวโรจนโรหิณีสะ (พระหม้อยาใหญ่) พระโพธิสัตว์ในคติพระพุทธศาสนา (มหายาน) 2) การกระทำเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ เกษช คือ การเอาชนะโรคด้วยเกษช บุญกุศล คือ สถาปธรรมชำระขัดเกลาสันดาน หรือเป็นสถาปธรรมที่ชำระจิตให้สะอาดจากที่เป็นอกุศล ก็ค่อย ๆ เป็นกุศลขึ้น 3) ความคิดเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว สื่อถึงความเป็นเบื้องสูงหรือกษัตริย์ สวรรค์ คือ ดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี และโรค คือ สิ่งที่เสียบบางให้เจ็บปวด

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, ปราสาทตาเมือนโต๊ด

Abstract

In the study titled "Buddhism in Ta Muen Tot Castle," the researcher set three objectives: 1) to study the form, meaning, development, and the belief system behind the construction of Ta Muen Tot Castle; 2) to study Buddhism in Ta Muen Tot Castle; and 3) to analyze Buddhism in Ta Muen Tot Castle. This is a qualitative field research project using in-depth interviews and descriptive analysis. The study found that, in terms of form, Ta Muen Tot Castle is an Arogyasala (hospital chapel) built of laterite and sandstone. In terms of meaning, it signifies a religious sanctuary for healing, commissioned by King Jayavarman VII (B.E. 1724–1761) of the ancient Khmer Empire, as noted in the inscription at Ta Prohm temple in Cambodia. Regarding its development, inscriptions found at Ta Muen Tot Castle (S.R. 1, K.375) are written in ancient Khmer using Sanskrit from the 18th Buddhist century, though they provide limited historical details. Similar inscriptions have been found in four locations across Thailand. The belief system behind the construction stems from Buddhist faith. Buddhist figures found at Ta Muen Tot Castle include the four-armed Avalokiteśvara Bodhisattva (Angkor Wat art style), the Buddha, the Jina (Victor), Bhaiṣajyaguru Vaiḍūrya (Medicine Buddha), Surya Vairocana Chandrarochi, Chandra Vairocana Rohiniśa, and the Lotus-Footed One—symbolizing heaven, disease, medicine, and merit. The analysis revealed: 1) Symbolic forms, such as Avalokiteśvara representing Mahayana Buddhism, with references to the Buddha as healer in the Trikaya doctrine (Nirmāṇakāya, Dharmakāya, Sambhogakāya), the Jina symbolizing victory over illness, Bhaiṣajyaguru as the supreme healer accompanied by two bodhisattvas—Surya Vairocana Chandrarochi (small medicine pot) and Chandra Vairocana Rohiniśa (large medicine pot), both representing Mahayana beliefs; 2) Symbolic actions, including the use of medicine to conquer illness and merit-making as a moral purification of the mind from unwholesomeness to wholesomeness; and 3) Symbolic thoughts,

such as the Lotus-Footed One implying transcendence and purity, heaven symbolizing supreme bliss, and disease representing suffering and affliction.

Keywords: Buddhism, Ta Muen Tot Castle

1. บทนำ

การศึกษาบริบทและความเป็นมาบริเวณเป็นที่ตั้งจังหวัดสุรินทร์เบื้องต้น ได้พบว่า มีร่องรอยของอารยธรรมการก่อสร้างศาสนสถานกลุ่มปราสาทขอมในลักษณะต่าง ๆ เกิดขึ้นหลายแห่ง ซึ่งอารยธรรมการก่อสร้างเหล่านี้มีการสร้างขึ้นในอาณาจักรขอมโบราณ จากการสืบค้นในเบื้องต้น พบว่า อารยธรรมการก่อสร้างศาสนสถานกลุ่มปราสาทขอมเหล่านี้ได้มีมาก่อนที่พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาจะเข้ามาสู่ประเทศไทย และเผยแพร่เข้ามาสู่อาณาบริเวณซึ่งเป็นจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบันเหล่านี้ ได้สะท้อนให้เห็นอารยธรรมขอม (เขมร) ในอดีต ก่อนที่ชุมชนแถบนี้จะรับเอาอารยธรรมแบบพุทธ อย่างน้อยก่อนพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นไป (เชอเม แก้วคล้าย, 2528: 68.) โบราณสถานที่เป็นศาสนสถานเหล่านี้ ได้เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา ภูมิธรรม และภูมิปัญญา ของกลุ่มคนในชุมชนแถบนี้ ที่มีต่อศาสนาได้เป็นอย่างดี การแผ่ขยายเข้ามาของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา ตั้งแต่ พ.ศ. 1,800 เป็นต้นมา (กรมศิลปากร, 2550: 11.) ทำให้ความคิดและความเชื่อของคนแถบนี้เปลี่ยนไปตามโลกทัศน์แห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท ในช่วงที่ผ่านมานักวิชาการคนไทยส่วนหนึ่งได้ทำการศึกษาสืบค้นและบันทึกเรื่องราวความเป็นมาของโบราณสถานที่เป็นศาสนสถานเหล่านี้ไว้อย่างเป็นระบบ แต่การสืบค้นในการพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ดยังมีอยู่จำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาสืบค้นในมิติอื่น ในเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาในจังหวัดสุรินทร์ และใช้ในการวางแผนพัฒนาท้องถิ่นระดับจังหวัดและระดับประเทศต่อไป (สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, 2522: 94.)

ความสำคัญของปัญหาที่ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเกี่ยวกับจังหวัดสุรินทร์ คือ มีโบราณสถานกลุ่มปราสาทขอมอยู่เป็นจำนวนมาก ในอาณาบริเวณพื้นที่ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยได้สำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่า มีโบราณสถานกลุ่มปราสาทขอมจำนวนมาก กลุ่มปราสาทขอมเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดคุณค่าและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์เป็นอย่างมาก เห็นได้จากคำขวัญของจังหวัดสุรินทร์ต่อไปนี้ คือ “สุรินทร์ ถิ่นช้างใหญ่ ผ้าไหมงาม ประคำสวย รวยปราสาท ผักกาดหวาน ข้าวสารหอม งามพร้อมวัฒนธรรม” เห็นได้ว่าจังหวัดสุรินทร์ได้นำคำว่า “ปราสาท” เข้าใส่ไว้ในคำขวัญของจังหวัดด้วย คำถามที่คณะผู้วิจัยมีความสนใจคือ ปัญหาวิจัยที่ว่า “รูปแบบ ความหมาย และพัฒนาการ คติการสร้างในปราสาทตาเมือนโต๊ดเป็นอย่างไร สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ดเป็นอย่างไร และสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ดวิเคราะห์ได้อย่างไร” ซึ่งคำตอบที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ น่าจะก่อให้เกิดคุณค่าต่อวิถีชีวิตของชุมชนในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการท่องเที่ยว ประการสำคัญ คือ เป็นการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งให้กับสถาบันของชุมชนท้องถิ่นจังหวัดสุรินทร์ เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันทางศาสนา ส่วนราชการต่าง ๆ อีกทั้งงานวิจัยนี้ยังได้รับตีพิมพ์เผยแพร่เป็นผลงานของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเผยแพร่ไปยังหน่วยงานในเครือข่ายของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่มีอยู่ในหลายจังหวัดใน

ประเทศไทย ตลอดถึงหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นำเอาผลการวิจัยนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการวางแผนเพื่อพัฒนาได้ด้วย ดังนั้น พื้นที่วิจัย คือ อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ โดยใช้วิธีคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ซึ่งกลุ่มเป้าหมาย คือ ปราสาทตาเมือนโต๊ด อีกทั้งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากภาคประชาชน ภาครัฐ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งอยู่ในพื้นที่ทำการวิจัยเป็นอย่างดี (อนงค์ หนูแป้น, 2535: 54)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” องค์ความรู้ที่ได้รับจากงานวิจัยนี้ จะได้เป็นแนวทางในเชิงนโยบายที่สามารถนำมาพัฒนาชุมชนท้องถิ่นปราสาทตาเมือนโต๊ดสืบไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษารูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด
- 2.2 เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด
- 2.3 เพื่อวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือ ผู้วิจัยต้องลงพื้นที่ภาคสนามในการศึกษาจากการ การสังเกต และการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการบันทึกเอกสาร การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

3.1.1 การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research)

การค้นหาค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด โดยศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นของความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด ตำบลบ้านตาเมียง อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์

3.1.2 การวิจัยเชิงพื้นที่ (Field Research)

การบันทึกการค้นคว้าจากเอกสารและข้อมูลในพื้นที่ภาคสนาม และการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล (Sample and data Providers) ได้แก่ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน ในประเด็นที่เกี่ยวกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

3.2 กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants)

กลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีความเกี่ยวข้องกับปราสาทตาเมือนโต๊ด โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มี

ความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลหลัก แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

3.2.1 กลุ่มเป้าหมาย มี 5 กลุ่ม ได้แก่

- 1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา
- 2) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี
- 3) กลุ่มพระสงฆ์
- 4) กลุ่มนักวิชาการ
- 5) กลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน

3.2.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก มี 5 กลุ่ม ได้แก่

1) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา	จำนวน 4 รูป/คน
2) กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี	จำนวน 3 คน
3) กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน 6 รูป
4) กลุ่มนักวิชาการ	จำนวน 14 คน
5) กลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน	จำนวน 22 คน

รวมเป็น 49 รูป/คน

3.3 เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 แบบ ได้แก่ แบบบันทึกการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) เมื่อสร้างเครื่องมือทั้ง 2 แบบสำเร็จ แล้วจึงนำไปสู่การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ ก่อนการนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริง ซึ่งได้ดำเนินการ ดังนี้

3.3.1 แบบบันทึกการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) เป็นการบันทึกข้อมูลจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตจะนำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์ต่อไป

3.3.2 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) เป็นการบันทึกข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

การพัฒนาเครื่องมือ นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น เสนอประธานและกรรมการที่ปรึกษา เพื่อเป็นการตรวจสอบและแก้ไขเพิ่มเติมข้อความให้ครอบคลุมเนื้อหาและรัดกุมยิ่งขึ้น แล้วนำเครื่องมือที่แก้ไขปรับปรุงแล้วนำเสนอผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน เพื่อพิจารณาตรวจสอบหาความเที่ยงตรงของเนื้อหาและความถูกต้องเหมาะสมของภาษาที่ใช้

โดยการจัดทำหนังสือขอความอนุเคราะห์ในการพิจารณาตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย ไปยังผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่าน ดังนี้

1) ผศ. ดร.กัณวล คัชชิตมา อาจารย์ประจำ คณะโบราณคดี ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร

2) ผศ. ดร.บัญญัติ สาลี อาจารย์ประจำ ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก สาขาวิชา ภาษาและวัฒนธรรมเขมร มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

3) ผศ.บรรจง โสดาดี อาจารย์ประจำ หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา พระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์สุรินทร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3.4 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือทั้ง 2 แบบ คือ แบบบันทึกการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) เพื่อนำมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

3.4.1 การสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

3.4.2 การสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการ สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี กลุ่ม พระสงฆ์ กลุ่มนักวิชาการ และกลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาใน ปราสาทตาเมือนโต๊ด

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลซึ่งเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ มาวิเคราะห์เนื้อหา ดังนี้

3.5.1 การวิเคราะห์เชิงเอกสาร

นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเชิงเอกสารประกอบด้วยข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก และ ข้อมูลทุติยภูมิ คือ หนังสือ เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เชิงพรรณนาวิเคราะห์

3.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม

การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม จากการเก็บข้อมูลจากการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) และการ สัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) ดังนี้

(1) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) ใช้กระบวนการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ การตีความ และเปรียบเทียบ ข้อมูลจากการสังเกต (แบบมีส่วนร่วม) และเก็บรวบรวม ข้อมูลภาคสนามในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

(2) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) ใช้ กระบวนการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ การตีความ และเปรียบเทียบ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิด้านโบราณคดี กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่ม

นักวิชาการ และกลุ่มผู้นำชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

การตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยทำการตรวจสอบและยืนยันข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) เนื่องจากความน่าเชื่อถือของการวิจัยเชิงคุณภาพ ขึ้นอยู่กับตัวผู้วิจัยและข้อมูลที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญกับการตรวจสอบข้อมูลโดยใช้วิธีการสามเส้า (triangulation) คือ บุคคล สถานที่ และเวลาแตกต่างกัน โดยการควบคุมคุณภาพของการจดบันทึก/บันทึกภาพและเสียง โดยการจดบันทึกอย่างละเอียดและทันทีที่มีการสัมภาษณ์

4. สรุปผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

4.1 รูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด

รูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

ก. รูปแบบของปราสาทตาเมือนโต๊ด

ปราสาทตาเมือนโต๊ด มีรูปแบบเป็นอาโรคยาศาล ปราสาทประธานมีลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสและยังคงสภาพเกือบสมบูรณ์ มีมุขยื่นทางด้านหน้า ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีบรรณาลัยอยู่ทางด้านหน้า เยื้องไปทางขวาของปราสาท ล้อมรอบด้วยกำแพงก่อศิลาแลงเช่นเดียวกัน มีซุ้มประตูอยู่ทางด้านหน้า ทางด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว นอกกำแพงด้านหน้ามีสระน้ำเช่นเดียวกับอโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ ตรงห้องกลางของโคปุระพบศิลาจารึก 1 หลัก (สัมภาษณ์, บัญญัติ สาลี, 19 กันยายน 2567)

ข. ความหมายของปราสาทตาเมือนโต๊ด

ปราสาทตาเมือนโต๊ด หมายถึง ปราสาทอาโรคยาศาลที่อยู่ห่างจากปราสาทตาเมือนธม ประมาณ 750 เมตร ก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงล้อมรอบและมีสระน้ำขนาดเล็กอยู่ทางทิศเหนือหนึ่งสระ โดยเชื่อว่าปราสาทแห่งนี้เป็นอโรคยาศาล สถานที่รักษาพยาบาลของชุมชนหรือตามรายทางที่เป็นเส้นทางคมนาคม (ราชมรรคา) สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นสถานพยาบาลแห่งหนึ่งในจำนวน 102 แห่ง ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1761) แห่งอาณาจักรเขมรโบราณ โปรดให้สร้างขึ้นตามที่กล่าวไว้ในจารึกปราสาทตาพรหมประเทศกัมพูชา (สัมภาษณ์, ณัฐ รุ่งเรือง, 25 กันยายน 2567)

ค. พัฒนาการของปราสาทตาเมือนโต๊ด

ศึกษาจากจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด (สร. 1, K. 375) อักษรที่มีในจารึกขอมโบราณ พุทธศตวรรษ 18 ภาษาสันสกฤต ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับความเป็นมา ศิลาจารึกที่เหมือนกันเกือบทุกประการอย่างนี้มีหลายหลัก โดยเฉพาะในประเทศไทยได้พบแล้วขณะนี้รวม 4 หลัก คือ ศิลาจารึกปราสาท ศิลาจารึกเมืองพิมาย ศิลาจารึกด่านประคำ และศิลาจารึกหลักนี้ สร้างโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกำหนดอายุ จากจารึกด้านที่ 1

บรรทัดที่ 7 ได้ระบุพระนามของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง คือ “ศรีชัยวรมัน” ว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ดังนั้น พระนาม “ศรีชัยวรมัน” ในที่นี้ ก็น่าจะหมายถึง “พระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ซึ่งครองราชย์ในช่วง พ.ศ. 1724-1761 (สัมภาษณ์, กังวล คัชชีมา, 23 กันยายน 2567)

ง. คติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด

ปราสาทตาเมือนโต๊ด สร้างจากคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา (มหายาน) เป็นอโรคยาศาลหรือสถานพยาบาลของชุมชน มีศิลาจารึกด้วยอักษรขอมภาษาสันสกฤต เป็นศิลาจารึกที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างไว้ประจำอโรคยาศาลแห่งนี้ มีข้อความเช่นเดียวกับจารึกที่พบตามอโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ คือ กล่าวนมัสการพระพุทธเจ้าพระโฆษชัยคุรุไวฑูรยะ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ประทานความไม่มีโรคแก่ประชาชนผู้เจ็บป่วย และกล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำสถานพยาบาลในแผนกต่าง ๆ เช่น แพทย์ ผู้ดูแลสถานพยาบาล ปัจจุบันศิลาจารึกหลักนี้ ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ ณ หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไพรลดา, 2537: 15)

โดยทั่วไปมักจะสันนิษฐานกันว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีจิตใจที่โอบอ้อมอารี จึงโปรดให้สร้างโรงพยาบาลขึ้น หากจะมองอีกแง่หนึ่งจะพบว่า พระองค์ทรงวางกุศโลบายในการเผยแผ่ศาสนาพุทธนิกายมหายาน ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ ปราสาทตาเมือนโต๊ด มีระยะเวลาการสร้าง 2 สมัย คือ ปราสาทตาเมือนธมสร้างก่อนในศาสนาฮินดู ส่วนปราสาทตาเมือนกับตาเมือนโต๊ดสร้างทีหลังในพุทธศตวรรษที่ 17 ปรากฏว่ารูปเคารพของปราสาทตาเมือนธมถูกทำลายเสียหาย โดยเฉพาะศิวิลิ่งค์อันแสดงถึงความพยายามในการเปลี่ยนศาสนาก็เป็นได้ จากลักษณะทำเลที่ตั้งของปราสาทตาเมือนและปราสาทตาเมือนโต๊ดนั้น อาจทำให้คิดไปได้ว่าเป็นความพยายามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จะควบคุมเส้นทางติดต่อของเขมรสูง (ภาคอีสาน) กับเขมรต่ำ (กัมพูชา) บริเวณช่องตาเมือนนี้เอาไว้ เพื่อการเผยแผ่ศาสนาหรือขยายอำนาจก็ตามที่ จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป (สัมภาษณ์, สุรวลัย แสนกล้า, 5 ตุลาคม 2567)

4.2 สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่พบในปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

ก. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสีกร (ศิลปะนครวัด)

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสีกร ศิลปะนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 พบที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ประติมากรรมองค์นี้ ดูผิวเผินคล้ายกับพระวิษณุ แต่มีสัญลักษณ์สำคัญอยู่ที่รัดเกล้าทรงกรวย นั่นคือ “พระอมิตาภะพุทธเจ้าปางสมาธิ” เป็นประติมากรวิหยาสำคัญของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กึ่งกลางของรัดเกล้ามีร่องรอยพระพุทธรูป ซึ่งถูกแกะสลักลายละเอียดออก พระพุทธรูปที่รัดเกล้า ทำให้เชื่อว่าประติมากรรมนี้เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพราะเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ประจำพระองค์ โดยพระพุทธรูปนี้คือ “พระธยานิพุทธเจ้าอมิตาภะ” ผู้บันดาลให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรถือกำเนิดขึ้นมา (สัมภาษณ์, กรภัทร์ สุขใหญ่, 5 ตุลาคม 2567)

ข. พระพุทธเจ้า

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 1 โสลกที่ 1 ว่า “ขอความนอบน้อมจงมีแก่ พระพุทธเจ้า ผู้มีนิรมานกายธรรมกาย และสัมโมคคกาย ผู้ล่วงพ้นภาวะและอภาวะทั้งสอง ผู้มีอาตมอันเป็นสอง ผู้หาอาตมมิได้” ซึ่งมีคำว่า “พระพุทธเจ้า” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, ฦกฐัณศ สีน้าคำ, 19 กันยายน 2567)

ค. พระชินะ และพระโภษัษฐไวยุระ

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 1 โสลกที่ 2 ว่า “ข้าพเจ้าขอนมัสการพระชินะ ผู้เป็นราชาแห่งรัศมี คือ พระโภษัษฐไวยุระ เพราะพระองค์ จึงเกิดความเกษมและความไม่มีโรคแก่ประชาชน ผู้ฟังอยู่แม้เพียงชื่อ” ซึ่งมีคำว่า “พระชินะ และพระโภษัษฐไวยุระ” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, ฦกฐัณ รุ่งเรือง, 25 กันยายน 2567)

ง. พระศรีสุรยไวยโรจนจันทรโรจิ และพระศรีจันทรไวยโรจนโรหิณิสะ

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 1 โสลกที่ 3 ว่า “พระศรีสุรยไวยโรจนจันทรโรจิ และพระศรีจันทรไวยโรจนโรหิณิสะ ผู้จัดความมิด คือโรคของประชาชน ของจขณะที่เชิงเขา คือ พระพุทธเจ้า” ซึ่งมีคำว่า “พระศรีสุรยไวยโรจนจันทรโรจิ และพระศรีจันทรไวยโรจนโรหิณิสะ” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, ทำนอง เชื่อมกลาง, 6 ตุลาคม 2567)

จ. พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 1 โสลกที่ 5 ว่า “พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว เป็นเครื่องประดับเหนือเศียรของพระราชาทั้งหมด ผู้มีศัตรูอันพระองค์ทรงชนะแล้วในสงคราม ได้รับแล้ว ซึ่งสตรีคือ แผ่นดิน อันเป็นภาระแห่งเกียรติยศของพระองค์ ผู้มีรัตนะ คือ คุณความดีเป็นเครื่องประดับ” ซึ่งมีคำว่า “พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, กรภัทร์ สุขใหญ่, 19 กันยายน 2567)

ฉ. สวรรค์

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 1 โสลกที่ 10 ว่า “พระองค์คิดแล้วว่า แผ่นดินถูกทำให้เป็นสวรรค์ด้วยความรุ่งเรือง ทั้ง ๆ ที่ถูกทำให้สกปรกด้วยความตาย จึงแนะนำน้ำอมฤต คือ เกษข แก่ มนุษย์ผู้ที่จะต้องตายเพื่อความไม่ตาย” เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 4 โสลกที่ 10 ว่า “ด้วยเครื่องอุปโภคที่เป็นทิพย์มากมาย ซึ่งเป็นที่เพลิดเพลินอันตกแต่งแล้วด้วยนางเทพธิดาต่าง ๆ ที่ยินดีในความสุখেเหล่านั้นขณะอยู่ซึ่งยักษ์ทั้งหลาย (อิติทนุชา) ด้วยอำนาจผู้มีกายเป็นทิพย์ ฟังรุ่งเรืองในสวรรค์” มีคำว่า “สวรรค์” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ ทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านที่ 1 และด้านที่ 4 ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, พระครูสมุห์เคื่อน ปณฺธิโต, 5 ตุลาคม 2567)

ข. โรค

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 2 โสลกที่ 1 ว่า “โรคทางร่างกายของประชาชนนี้-----เพราะว่า ความทุกข์ของราษฎร----- ของเจ้าเมือง” ซึ่งในความหมายทางพระพุทธศาสนา โรคหมายถึง สิ่ง que เสียบบางให้เจ็บปวด บุคคลใดเป็นโรค บุคคลนั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียบบางอยู่ โดยอาจเสียบบางทางกายหรือทางใจก็ได้ ถือว่าเป็นอันตรายอย่างหนึ่งที่ร้ายแรง เป็นอันตรายที่ปรากฏขึ้นให้รู้ ให้เห็น แบ่งโรคออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน คือ โรคทางกายกับโรคทางใจ ทั้ง 2 โรคนี้ ซึ่งมีคำว่า “โรค” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9), 5 ตุลาคม 2567.)

ข. เกษข

เนื้อความใน ศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 2 โสลกที่ 1 ว่า “โสลกที่ 2 พระองค์พร้อมด้วย---ผู้แก่วัยแล้ว-----ในอายุรเวท และอัสตรเวท ได้ฆ่า----- ด้วยอาวุธ คือ เกษข” เกษข หมายถึง การเอาชนะโรคด้วยเกษข การรักษาคนป่วยที่มาหาด้วยการใช้เกษข ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เกษข กล่าวถึง เกษข 5 หมายถึง เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนของนั้นแล้ว พึงเก็บไว้ฉันได้ 7 วันเป็นอย่างมาก ภิกษุล่วงกำหนดนั้นไป พึงปรับอาบัติตามธรรม ซึ่งมีคำว่า “เกษข” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, พระมหาวิโมกข์ วณณเนโต, 5 ตุลาคม 2567)

ณ. บุญกุศล

เนื้อความในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้านที่ 4 โสลกที่ 11 ว่า “ท่านผู้ไม่มีอะไรเป็นของตนเอง หลังจากได้นำไปแล้ว ซึ่งสิ่งอันไม่มั่นคงโดยรอบ สู่ความมั่นคง ในกาลข้างหน้า พึงรักษาทั้งกลางวัน และกลางคืน ส่วนผู้ที่ทำลายอายุกุศลให้เป็นฐาน (ของชีวิต) ข้อนี้นับเป็นบุญกุศลของข้าพเจ้า” ซึ่งมีคำว่า “บุญกุศล” ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกนี้ด้วย ซึ่งคำนี้ปรากฏใน (สัมภาษณ์, พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9), 5 ตุลาคม 2567)

4.3 วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

การวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

ก. รูปสัญลักษณ์ ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ที่พบในปราสาทตาเมือนโต๊ด ถือว่าเป็นรูปสัญลักษณ์ตามคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน (สัมภาษณ์, เฉลิมชัย โสมยา, 5 ตุลาคม 2567) มีหน้าที่ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์และบรรลุนิพพาน “อวโลกิเตศวร” แปลว่า ผู้มองลงเบื้องล่าง ด้วยความเมตตากรุณาอันยิ่งใหญ่ คุณสมบัติ คือ “มหากรุณา” ด้วยทรงปฐิเสณิพพานเพื่อประสงค์จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหมดให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยาก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรถือกำเนิดจากธยานิพุทธอมิตาภะ มีหน้าที่ปกป้องดูแลสัตว์โลกในยุคปัจจุบัน หรือ “ภัทรกัลป์” กล่าวคือ ในช่วงที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (โคตมพุทธเจ้า) เสด็จปรินิพพาน จนกว่าจะมีพระพุทธเจ้าองค์ใหม่ (พระศรีอาริยะเมตไตรย) มาตรัสรู้จึงจะหมดหน้าที่ จึงสันนิษฐานว่า ปราสาท

ตาเหมือนโอดิต สร้างมาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหายาน (สัมภาษณ์, ฌญัฐธเนศ สีน้าคำ, 19 กันยายน 2567)

พระพุทธเจ้า กล่าวถึง พระพุทธเจ้าแพทย์ (พระโฆษคุรุไวฑูรยะ) ผู้มีนิรมานกาย คือ กายที่ประกอบด้วยชั้น 5 ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีอันเปลี่ยนแปลงไปเหมือนสิ่งประกอบด้วยชั้น 5 อื่น ๆ ตามคติหายานเชื่อว่า เป็นรูปปรากฏของพระวิญญานบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า ธรรมกาย คือ พระกายหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสัมโภคกาย คือ พระกายของพระพุทธเจ้าอันเป็นทิพยภาวะ มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป และจะปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ แม้จนบัดนี้ ซึ่งในโคลกนี้ได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าหายาน ลัทธิตรีกาย ประกอบด้วย นิรมานกาย ธรรมกาย และสัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ จึงสันนิษฐานว่า ปราสาทตาเหมือนโอดิต สร้างมาจากคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาหายาน (สัมภาษณ์, พระทองพูน กิตติวัฒน์, 5 ตุลาคม 2567)

พระชินะ คือ ผู้ชนะ ในที่นี้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าผู้ชนะโรค พระโฆษคุรุไวฑูรยะ คือ พระพุทธเจ้าแพทย์สูงสุด ซึ่งมาพร้อมกับบริวารทั้งสอง คือ พระโพธิสัตว์สุริยไวโรจนจันทโรจ และพระโพธิสัตว์จันทรวโรจนโรหิณะ ผู้คุ้มครองรักษามนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกายและทางใจ เป็นพระพุทธเจ้าที่ได้รับความนับถือมากที่สุดพระองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีการนับถือแพร่หลายในแผ่นดินไทยตั้งแต่วราชพุทธศตวรรษที่ 18 จึงสันนิษฐานว่า จะมีการตั้งพระโฆษคุรุไวฑูรยะ เป็นรูปเคารพไว้ภายในปราสาทตาเหมือนโอดิต (สัมภาษณ์, ฌญัฐธเนศ สีน้าคำ, 19 กันยายน 2567)

พระศรีสุริยไวโรจนจันทโรจ (พระหม้อยาเล็ก) แปลว่า แสงสว่างแห่งพระอาทิตย์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ในคติพระพุทธศาสนาหายาน เป็นพระโพธิสัตว์อันทรงทรงคุณดังผู้รักษาพระอาทิตย์ โดยทั่วไปพระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็น พระอัครสาวกของพระโฆษคุรุพุทธเจ้าคู่กับพระจันทระประภาโพธิสัตว์ พระองค์มักปรากฏพร้อมด้วยพระโฆษคุรุพุทธเจ้าและพระจันทระประภาโพธิสัตว์ตามคติการบูชาแบบตรีเทพตามคติตรีเอกานุภาพ และพระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นหนึ่งในเทพดาผู้รักษาพระอาทิตย์และเป็นประธานในพิธีไหว้พระอาทิตย์ของเทศกาลไหว้พระอาทิตย์ของชาวพุทธในเอเชียตะวันออกเฉียง และทรงได้รับการบูชาเป็นหนึ่งในเทพธรรมาบาล 24 พระองค์ จึงสันนิษฐานว่า จะมีการตั้งพระศรีสุริยไวโรจนจันทโร เป็นรูปเคารพไว้ภายในปราสาทตาเหมือนโอดิต (สัมภาษณ์, พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9), 5 ตุลาคม 2567.)

พระศรีจันทรวโรจนโรหิณะ (พระหม้อยาใหญ่) แปลว่า แสงสว่างแห่งพระจันทร์ หมายถึง พระโพธิสัตว์ในคติพระพุทธศาสนาแบบมหายาน (สัมภาษณ์, เฉลิมชัย โสมยา, 5 ตุลาคม 2567) เป็นพระโพธิสัตว์อันทรงทรงคุณดังผู้รักษาพระจันทร์ โดยทั่วไปพระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นพระอัครสาวกของพระโฆษคุรุพุทธเจ้าคู่กับพระสุริยประภาโพธิสัตว์ พระองค์มักปรากฏพร้อมด้วยพระโฆษคุรุพุทธเจ้าและพระสุริยประภาโพธิสัตว์ตามคติการบูชาแบบตรีเทพตามคติตรีเอกานุภาพ และพระองค์ได้รับการนับถือว่าเป็นหนึ่งในเทพดาผู้รักษาพระจันทร์ และเป็นประธานในพิธีไหว้พระจันทร์ของเทศกาลไหว้พระจันทร์ของชาวพุทธในเอเชียตะวันออกเฉียง จึงสันนิษฐานว่า จะมีการตั้งพระศรีจันทรวโรจนโรหิณะ เป็นรูปเคารพไว้ภายในปราสาทตาเหมือนโอดิต (สัมภาษณ์, ชัยณรงค์ ศรีมันตะ (ป.ธ.9), 22 กันยายน 2567)

ข. การกระทำเชิงสัญญา ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

เภัช เป็นการกระทำเชิงสัญญาที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ดว่า พระองค์พร้อมด้วย ผู้แก่แล้ว ในอายุรเวท และอัสตรเวท ได้ฆ่า ด้วยอาวุธ คือ เภัช หมายถึง การเอาชนะโรคด้วย เภัช การรักษาคนป่วยที่มาหาด้วยการใช้เภัช ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เภัช กล่าวถึง เภัช 5 หมายถึง เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนของนั้นแล้ว พึงเก็บไว้ฉันได้ 7 วันเป็นอย่างมาก ภิกษุล่วงกำหนดนั้นไป พึงปรับอาบัติตามธรรม (สัมภาสณฺ, พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9), 5 ตุลาคม 2567)

บุญกุล เป็นการกระทำเชิงสัญญาที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ดว่า ส่วนผู้ที่จะทำลาย อุกุศลให้เป็นฐานของชีวิต ข้อนี้นับเป็นบุญกุลของข้าพเจ้า ซึ่งคำว่า บุญ หมายถึง สภาพธรรม ชำระ ขัดเกลา สันดาน หรือเป็นสภาพธรรมที่ชำระจิตให้สะอาด จากที่เป็นอกุศล ก็ค่อย ๆ เป็นกุศลขึ้น ในชีวิตประจำวัน ซึ่งก็ไม่พ้นไปจากขณะที่จิตเป็นกุศล เป็นไปในทาน เป็นไปในศีล เป็นไปในการอบรมเจริญความสงบของจิต และ เป็นไปในการอบรมเจริญปัญญา หากพิจารณาอรรถ คำว่า “บุญ” ที่ว่า สภาพธรรมที่ชำระขัดเกลาสันดาน หรือขัดเกลาจิตใจให้สะอาดจากกิเลส แล้วธรรมอะไรที่ทำให้จิตปราศจากกิเลส ชำระสันดาน ชำระจิตได้ หากไม่ใช่สภาพธรรมที่เป็นฝ่ายดี คือต้องเป็นสภาพธรรมที่ปราศจากกิเลส ไม่มีโลภะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ เพราะฉะนั้น สภาพธรรมนั้นก็ต้องเป็นกุศลจิต กุศลธรรมเช่นกัน ส่วน คำว่า “กุศล” เป็นสภาพธรรมที่ดียิ่ง เป็นสภาพธรรมที่ตัดซึ่งอกุศลธรรม กุศลเป็นนามธรรม หมายถึง สภาพจิตใจที่ดีงาม ซึ่งจิตใจที่ดีงามนี้ทำให้เกิดผลที่เป็นสุข จิตใจที่ดีงามย่อมเป็นเหตุ ทำให้ได้รับผลที่ดีงามด้วย ฉะนั้น ถ้าใครมีจิตใจที่ดีงามโดยที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ขณะนั้นเป็นกุศล รวมความว่า ขณะใดที่จิตประกอบด้วยเจตสิกที่ดีงาม เช่น ศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น และไม่ประกอบด้วยเจตสิกที่ไม่ดี คือไม่มีกิเลส คือ ไม่มีโลภะ ไม่มีโทสะ ไม่มีโมหะ (สัมภาสณฺ พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9), 5 ตุลาคม 2567)

ค. ความคิดเชิงสัญญา ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว เป็นความคิดเชิงสัญญาที่กล่าวถึง “กษัตริย์” หมายถึง บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มีบุญญาธิการสูง มีอำนาจ และมีบารมี ดุจดอกบัวแม้จะเกิดในดินในน้ำแต่มีสี กลิ่น รส ที่เลิศกว่า ดิน และน้ำ ในที่นี้ตีความคำว่า “ดอกบัว” หมายถึง ดอกไม้ชั้นสูงในหลายอารยธรรม เป็นดอกไม้ที่มีปรากฏอยู่ในหลายชนชาติ เป็นดอกไม้ที่มีความหมายและความมงคล ด้วยธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของดอกบัว คือ มีการกำเนิดในโคลนตม แต่เมื่อเติบโตและโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงสว่าง กลีบดอกบัวกลับสะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งใดแปดเปื้อน และกลีบบัวมีคุณสมบัติที่ไม่ดูดซับความชื้น ไม่เปียกน้ำแม้จะอยู่ในน้ำ ดอกบัวจะแบ่งบานในทุกเช้า และหุบตูมในตอนเย็น เมื่อเหี่ยวโรยรา เกสรจะร่วงหล่น และกำเนิดดอกใหม่ เป็นวัฏฏะเช่นนี้เรื่อยไป ในอารยธรรมอียิปต์ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดและการเกิดใหม่ และเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ ในศาสนาฮินดู ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองและความงดงาม ตามคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า พระพรหมได้ถือกำเนิดในดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภี (สะดือ) ของพระนารายณ์ เทพฮินดูส่วนใหญ่จะมีการยืนหรือประทับบนบัลลังค์ดอกบัว จากธรรมชาติของดอกบัวที่ไม่ถูกปนเปื้อนด้วยโคลนตม ได้กลายมาเป็นปรัชญาของชาวฮินดู สอนเรื่องการมุ่งมั่นในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าหากมีอะไรเข้ามากระทบ เราต้องแน่วแน่

และไม่ห้วนไหวต่อปัจจัยหรือสิ่งเรานั้น และต้องไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ ดูกดอกบัวที่ไม่หม่นหมองด้วยโคลนตม และไม่ยึดติดต่อสิ่งต่าง ๆ แวดล้อม (สัมภาษณ์, พระมหาวิโมกข์ วัฒนเนโต, 5 ตุลาคม 2567)

สวรรค์ เป็นความคิดเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งในความหมายทางพระพุทธศาสนา สวรรค์ หมายถึง ภูมิหรือดินแดนที่มีอารมณ์เลิศด้วยดี เป็นที่อยู่ของเทวดา เหตุที่ทำให้มาเกิดเป็นเทวดาเพราะได้ สร้างบุญกุศลไว้เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ เมื่ออุบัติขึ้นก็ตั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวทันที งดงามตลอดเวลา จนกว่าจะถึงเวลาจุติ ไม่มีความแก่ บังเกิดขึ้นเหมือนในเมืองมนุษย์ วิมานคือที่อยู่อาศัยของเทวดา ล้วนมีความวิจิตรงดงาม มีขนาดแตกต่างกัน ความเป็นอยู่สะดวกสบาย มีอาหารทิพย์บังเกิดขึ้น มีบริวารคอยรับใช้ใกล้ชิด เสื้อผ้าเป็นทิพย์วิจิตรงดงาม บังเกิดขึ้นให้สวมใส่ กิจกรรมแต่ละวันก็มีการเที่ยวเพลิดเพลินบันเทิงอยู่กับการชมสวน การสังสรรค์กันระหว่างทวยเทพทั้งหลาย ส่วนจะอุบัติขึ้น ณ สวรรค์ชั้นไหน เป็นเทวดาประเภทใด และอยู่ในฐานะอะไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับบุญที่ตัวเองสั่งสมมาเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ซึ่งได้มีกล่าวไว้ใน “คิลาณสูตร” ของพระไตรปิฎกภาษาบาลี ดังนี้ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี (สัมภาษณ์, พระทองพูน กิตติวณโณ, 5 ตุลาคม 2567)

โรค เป็นความคิดเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งในความหมายทางพระพุทธศาสนา โรค หมายถึง สิ่งที่เสียบแทงให้เจ็บปวด บุคคลใดเป็นโรค บุคคลนั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียดแทงอยู่ โดยอาจเสียบแทงทางกายหรือทางใจก็ได้ ถือว่าเป็นอันตรายอย่างหนึ่งที่ย่ำยิรนรชน เป็นอันตรายที่ปรากฏขึ้นให้รู้ ให้เห็น แบ่งโรคออกเป็น 2 อย่างด้วยกัน คือ โรคทางกายกับโรคทางใจ ทั้ง 2 โรคนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า “คนที่ไม่มียโรคทางกายเป็นเวลานาน ๆ ก็ยังพอหาได้ แต่คนที่ไม่มียโรคทางใจ แม้เพียงชั่วขณะนั้นหาได้ยากเต็มที จะมีก็แต่พระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มียโรคทางใจ” โดยนัยนี้ พระพุทธองค์ให้ความสำคัญกับโรคทางใจมากกว่าโรคทางกาย ในแง่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพุทธศาสนา สุขภาพกายเป็นเพียงบันไดให้เราไต่ไปสู่จุดหมาย ไม่ใช่เป็นจุดหมายปลายทางแต่อย่างใด เพราะในที่สุดแล้วมนุษย์ควรจะมีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยการมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ส่วนสุขภาพกายเป็นพื้นฐานที่จะช่วยให้เราเข้าถึงชีวิตที่งดงามขึ้นไป ไม่ใช่จุดหมายสูงสุดในพุทธศาสนา (สัมภาษณ์, ชัยณรงค์ ศรีมันตะ (ป.ธ.9), 22 กันยายน 2567)

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษา “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

5.1 รูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด

รูปแบบ ความหมาย พัฒนาการ และคติการสร้างปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

ปราสาทตาเมือนโต๊ด มีรูปแบบเป็นอารยาศาล ปราสาทประธานมีลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส และยังคงสภาพเกือบสมบูรณ์ มีมุขยื่นทางด้านหน้า ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีบรรณาลัยอยู่ทางด้านหน้า เยื้องไปทางขวาของปราสาท ล้อมรอบด้วยกำแพงก่อศิลาแลงเช่นเดียวกัน มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ด้านหน้า

ทางด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว นอกกำแพงด้านหน้ามีสระน้ำเช่นเดียวกับโรคยาศาลแห่งอื่น ๆ ตรงห้องกลางของโคปุระพบศิลาจารึก 1 หลัก สอดคล้องกับ **อนงค์ หนูแป้น** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษากลุ่มปราสาทตาเมือน อำเภอากาบเชิง จังหวัดสุรินทร์” พบว่า ปราสาทตาเมือน เป็นสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “บ้านมีไฟ หรือ ที่พักคนเดินทาง” ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งประเทศกัมพูชาเช่นเดียวกัน จากจารึกประสาทพระขรรค์ กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทางควบคู่ไปกับสถานพยาบาล จำนวน 102 แห่ง โดยระบุว่า มีจำนวน 17 แห่งจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย ดังนั้น จากแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทตาเมือนก็เป็นที่พักคนเดินทางสำหรับนักเดินทางจาริกแสวงบุญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกเช่นกัน (อนงค์ หนูแป้น, 2535: ค)

ปราสาทตาเมือนโต๊ด หมายถึง ปราสาทที่ก่อด้วยศิลาแลง มีกำแพงล้อมรอบและมีสระน้ำขนาดเล็กอยู่ทางทิศเหนือหนึ่งสระ โดยเชื่อว่าปราสาทแห่งนี้เป็นโรคยาศาล รักษาพยาบาลของชุมชนหรือตามรายทางที่เป็นเส้นทางคมนาคม (ราชมรรคา) สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างขึ้น สอดคล้องกับ **วรรณวิภา สุนต์ตา** ได้ศึกษาเรื่อง “สถาปัตยกรรมเขมรในดินแดนไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17: ลำดับการสืบเนื่อง” พบว่า สถาปัตยกรรมเขมร ในช่วงพุทธศตวรรษนี้ มีการพัฒนาสัดส่วนสอดคล้องกับองค์ประกอบสถาปัตยกรรมและงานประดับอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการปรับปรุงสัดส่วนและแผนผังปราสาท ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษ 17 ในดินแดนไทย มีรูปแบบที่พัฒนาขึ้นเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในแผนผังและรูปทรงของปราสาทในสมัยนครวัดและบายน (วรรณวิภา สุนต์ตา, 2552: ค.)

คติการสร้างของปราสาทตาเมือนโต๊ด สร้างจากคติความเชื่อในพระพุทธศาสนา เป็นโรคยาศาลหรือสถานพยาบาลของชุมชน มีศิลาจารึกด้วยอักษรขอมภาษาสันสกฤต เป็นศิลาจารึกที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างไว้ประจำโรคยาศาลแห่งนี้ สอดคล้องกับ **อนงค์ หนูแป้น** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษากลุ่มปราสาทตาเมือน อำเภอากาบเชิง จังหวัดสุรินทร์” พบว่า ปราสาทตาเมือนเป็นสิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “บ้านมีไฟ หรือ ที่พักคนเดินทาง” ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งประเทศกัมพูชาเช่นเดียวกัน จากจารึกประสาทพระขรรค์ กล่าวว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้สร้างที่พักคนเดินทางควบคู่ไปกับสถานพยาบาล จำนวน 102 แห่ง โดยระบุว่า มีจำนวน 17 แห่งจากเมืองพระนครไปยังเมืองพิมาย ดังนั้น จากแผนผังและรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทตาเมือนก็เป็นที่พักคนเดินทาง สำหรับนักเดินทางจาริกแสวงบุญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกเช่นกัน (อนงค์ หนูแป้น, 2535: ค)

5.2 สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indepth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลหลัก มีดังนี้

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสีกร ศิลปะนครวัด พุทธศตวรรษที่ 17 พบที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด อำเภอพนมดงรัก จังหวัดสุรินทร์ จัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร ประติมากรรมองค์นี้ ดูผิวเผินคล้ายกับพระวิษณุ แต่มีสัญลักษณ์สำคัญอยู่ที่รัดเกล้าทรงกรวย นั่นคือ “พระอมิตาภะพุทธเจ้าปางสมาธิ” เป็นประติ

มานวิทยาสำคัญของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กึ่งกลางของรัตเกล้ามีร่องรอยพระพุทธรูป ซึ่งถูกกะเทาะรายละเอียดออก พระพุทธรูปที่รัตเกล้า ทำให้เชื่อว่าประติมากรรมนี้เป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เพราะเป็นหนึ่งในสัญลักษณ์ประจำพระองค์ โดยพระพุทธรูปนี้คือ “พระธยานิพุทธเจ้าอมิตาภะ” ผู้บันดาลให้พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรถือกำเนิดขึ้นมา สอดคล้องกับ **พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ)** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน” พบว่า นิกายเถรวาทมีทัศนะว่า พระพุทธเจ้าเคยมีในอดีตหลายพระองค์ และจะมาตรัสรู้ในอนาคตอีก แต่ตรัสรู้ทีละองค์ในยุคหนึ่งๆ ไม่ตรัสรู้พร้อมกันในภพกับนี้ คือ พระโคตรมพุทธเจ้า แต่นิกายมหายานมีความเห็นว่า พระพุทธเจ้า มี 3 ประการ คือ 1) อาทิพุทธ หมายถึง ปฐมพุทธเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่ง รวมทั้งเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สถิตอยู่ที่อกนิษฐพรหม เป็นทิพยสถานอมตะ 2) มานุสสพุทธะ หมายถึง การอวตารอุบัติมาในรูปของพระพุทธเจ้า เช่น พระทีปังกรพุทธเจ้า พระกัศสปะพุทธเจ้า พระโคตรมพุทธเจ้า เป็นต้น เป็นมนุษย์ธรรมดาบำเพ็ญตนจนตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า และ 3) ธยานิพุทธะ หมายถึง พระพุทธเจ้าที่อวตารมาจากอาทิพุทธะ เช่นเดียวกับมานุสพุทธะแต่สำเร็จเป็นพุทธเจ้าได้ ก็เพราะอำนาจของพระอาทิพุทธะธยานิพุทธ มี 5 องค์ คือ พระไวโรจนะ พระอักโขภยะ พระรัตนสัมภวะ พระอมิตาภะ และพระอมโขสิทธิ (พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ), 2554: 102.)

5.3 วิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด

การวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด จากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลัก ในรูปสัญลักษณ์ การกระทำเชิงสัญลักษณ์ และความคิดเชิงสัญลักษณ์ มีดังนี้

พระพุทธเจ้า กล่าวถึง พระพุทธเจ้าแพทย์ (พระโฆษคุรุไวฑูรยะ) ผู้มีนิรมาณกาย คือ กายที่ประกอบด้วยชั้น 5 ของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีอันเปลี่ยนแปลงไปเหมือนสิ่งๆ ที่ประกอบด้วยชั้น 5 อื่น ๆ ตามคติมหายานเชื่อว่า เป็นรูปปรากฏของพระวิญญูณบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้า ธรรมกาย คือ พระกายหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสัมโภคกาย คือ พระกายของพระพุทธเจ้าอันเป็นทิพยภาวะ มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านทั่วไป และจะปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ มหาสัตว์ แม้จนบัดนี้ ซึ่งในโคลกนี้ได้กล่าวถึง พระพุทธเจ้ามหายาน ลัทธิตรีกาย ประกอบด้วย นิรมาณกาย ธรรมกาย และสัมโภคกาย ซึ่งเป็นกายของพระพุทธองค์ สอดคล้องกับ **พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนานุช)** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า ลักษณะของการสัมพันธ์กันอย่างย่อ ๆ ของ สัมโภคกายและนิรมาณกายนั้นเป็นไปในลักษณะของการส่งต่อ หรือการถ่ายโอนอำนาจ ความต้องการของจุดกำเนิดคือ ธรรมกาย เมื่อใดที่ธรรมกายต้องการที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ก็จะเปลี่ยนรูปเป็นสัมโภคกายที่เป็นกายทิพย์ สถิตอยู่บนสวรรค์ และเมื่อเป็นสัมโภคกายแล้วก็ถ่ายโอนพลังอำนาจหรือความเป็นพุทธะเปลี่ยนเป็นนิรมาณกายที่มีรูปร่างเป็นมนุษย์ลงมาอุบัติในโลกเพื่อโปรดสรรพสัตว์ เมื่อมองโดยภาพรวมเราจะเห็นการถ่ายโอนความเป็นพุทธะ (พระมหาสมยศ อากาศุตโต (เสนานุช), 2546: 34.)

พระชินะ คือ ผู้ชนะ ในที่นี้กล่าวถึง พระพุทธเจ้าผู้ชนะโรค พระโฆษคุรุไวฑูรยะ คือ พระพุทธเจ้าแพทย์สูงสุด ซึ่งมาพร้อมกับบริวารทั้งสอง คือ พระโพธิสัตว์สุริยโวโรจนจันทโรจ และพระโพธิสัตว์จันทโรจจันทรโรจิณะ ผู้คุ้มครองรักษามนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกายและทางใจ เป็นพระพุทธเจ้าที่ได้รับความนับถือมากที่สุดพระองค์หนึ่งในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีการนับถือแพร่หลายในแผ่นดินไทยตั้งแต่วราชพุทธศตวรรษที่ 18 สอดคล้องกับ **อินทศักดิ์ เทียมเสวต** ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาความศรัทธาของประชาชนที่มานุชาสักการะพระพุทธเจ้าโฆสัชยาคุรุไวฑูรยประภาจอมแพทย์ (พระกริ่งปวเรศ) วัดสมเด็จจุฬารามเมืองจังหวัดเลย” พบว่า พระโฆสัชยาคุรุไวฑูรยประภาตถาคต (Bhaisajyaguru Tathagata) ตถาคต แปลว่า พระผู้เสด็จมา ตรงกับภาษาจีนว่า “หยูไล” ซึ่งเป็นอีกพระนามหนึ่งสำหรับเรียกขานพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ดังนั้นคำว่า “ตถาคต” และ “พระพุทธเจ้า” จึงมีความหมายเดียวกัน ทรงมีพระนามเต็มว่า “พระโฆสัชยาคุรุไวฑูรยประภาตถาคต” มีความหมายของพระนามดังนี้ “โฆสัช” แปลว่า ยาโอสถรักษาโรค “คุรุ” แปลว่า ครูเชี่ยวชาญ มีความรอบรู้ “ไวฑูรยประภา” แปลว่า แสงรัศมีสีน้ำเงินดั่งแก้วไวฑูรย์ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีพระนามว่า “มหาแพทย์ราชาพุทธเจ้า” และ “มหาโฆสัชยราชพุทธเจ้า” (อินทศักดิ์ เทียมเสวต, 2564: 6.)

เภัช เป็นการกระทำเชิงสัญลักษณ์ที่ปรากฏในศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ว่า พระองค์พร้อมด้วย ผู้แก้วกล้า ในอายุรเวทและอัสตรเวท ได้ฆ่า ด้วยอาวุธ คือ เภัช หมายถึง การใช้หลักธรรมในการรักษาคน หรือการเอาชนะโรคด้วยเภัช การรักษาคนป่วยที่มาหาด้วยการใช้เภัช ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เภัช กล่าวถึง เภสัช 5 หมายถึง เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ภิกษุรับประเคนของนั้นแล้ว พึงเก็บไว้ฉันได้ 7 วันเป็นอย่างมาก ภิกษุล่วงกำหนดนั้นไป พึงปรับอาบัติตามธรรม สอดคล้องกับ **สุขสันต์ จันทะโชโต** ได้ศึกษาเรื่อง “เภสัชศาสตร์ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่า เภสัชชขันธกะชื่อขันธกะที่ 6 ในคัมภีร์มหารวรรควินัยปิฎก เล่มที่ 5 ว่าด้วยเรื่องเภสัช กล่าวด้วยเรื่อง ยาบ้าบัตโรคทั่วไป และยาที่ชื่อว่า เภสัช 5 พร้อมทั้งการจัดหมวดหมู่ของยา ในพระไตรปิฎก เล่ม 5 ได้สรุป เภสัชชขันธกะ ว่า “เป็นตอนที่ว่าด้วยยารักษาโรคโภชนะ ภัตตาหารชนิด ต่าง ๆ” นอกจากนี้ ยังว่าด้วยโภชนาหารอื่น ๆ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค มีทั้งที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันและทรงอนุญาตให้ฉันได้ โดยพิจารณาที่เหตุผลต่าง ๆ ตามความจำเป็นสรุปได้ว่า เภสัชกรรมในเภสัชชขันธกะ เป็นหมวดหมู่ เรื่องราวของ ยาบ้าบัตโรคต่าง ๆ และสิ่งที่ต่าง ๆ ที่สงเคราะห์เข้ากับยารักษาโรค ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เป็นวินัยเพิ่มเติมพิเศษ นอกพระปาฏิโมกข์ตลอดจนเรื่องราวอื่น ๆ ที่พระพุทธองค์ได้อนุญาตและห้ามที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 5 หมวดว่าด้วยเภสัชชขันธกะ (สุขสันต์ จันทะโชโต, 2559: 85)

พระองค์ผู้มีบาทเหมือนดอกบัว เป็นความคิดเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งกล่าวถึง “กษัตริย์” หมายถึง บุคคลผู้ยิ่งใหญ่ มีบุญญาธิการสูง มีอำนาจ และมีบารมี ในที่นี้ตีความคำว่า ดอกบัว หมายถึง ดอกไม้ชั้นสูงในหลายอารยธรรม เป็นดอกไม้ที่มีปรากฏอยู่ในหลายชนชาติ เป็นดอกไม้ที่มีความหมายและความมงคล ด้วยธรรมชาติที่เป็นเอกลักษณ์ของดอกบัว คือ มีการกำเนิดในโคลนตม แต่เมื่อเติบโตและโผล่พ้นน้ำขึ้นมารับแสงสว่าง กลีบดอกบัวกลับสะอาดบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งใดแปดเปื้อน และกลีบบัวมีคุณสมบัติที่ไม่ดูดซับความชื้น ไม่เปียกน้ำแม้จะอยู่ในน้ำ ดอกบัวจะแบ่งบานในทุกเช้าและหุบตูมในตอนเย็น เมื่อเหี่ยวโรยรา เกสรจะร่วงหล่น และกำเนิดดอก

ใหม่ เป็นวัฏฏะเช่นนี้เรื่อยไป ในอารยธรรมอียิปต์ ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดและการเกิดใหม่ และเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ ในศาสนาฮินดู ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองและความงาม ตามคัมภีร์ปุราณะกล่าวว่า พระพรหมได้ถือกำเนิดในดอกบัวที่ผุดขึ้นมาจากพระนาภี (สะดือ) ของพระนารายณ์ เทพฮินดูส่วนใหญ่จะมีการยืนหรือประทับบนบัลลังก์ดอกบัว จากธรรมชาติของดอกบัวที่ไม่ถูกปนเปื้อนด้วยโคลนตม ได้กลายมาเป็นปรัชญาของชาวฮินดู สอนเรื่องการมุ่งมั่นในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าหากมีอะไรเข้ามากระทบ เราต้องแน่วแน่และไม่หวั่นไหวต่อปัจจัยหรือสิ่งเร้านั้น และต้องไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ จุดดอกบัวที่ไม่หม่นหมองด้วยโคลนตม และไม่ยึดติดต่อสิ่งต่าง ๆ แวดล้อมสอดคล้องกับ **สารณีย์ เหลืองพิทักษ์** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์มหาปุริสลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา” พบว่า จากบทสนทนาระหว่างพระยามิรินทร์กับพระนาคเสน ดังที่ยกมานี้ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่สนับสนุนว่า “มหาปุริสลักษณะ 32 ประการ” ไม่ปรากฏแก่บุคคลทั่วไป แม้กระทั่งพุทธรูปหรือพุทธรูปารดา ก็ไม่ทรงมีลักษณะพิเศษดังกล่าว ด้วยเหตุผลว่า มหาปุริสลักษณะจะปรากฏเฉพาะมหาบุรุษผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากพิจารณาถึงเรื่องกรรมพันธุ์ คนทั่วไปก็จะมีรูปร่างไม่แตกต่างจากผู้เป็นบิดามารดา แม้แต่มหาบุรุษรูปลักษณะพื้นฐานทั่วไปคงไม่แตกต่างจากพุทธรูปารดาและพุทธรูปารดาเสียทีเดียว คงเฉพาะมหาปุริสลักษณะ 32 ประการและอนุพยัญชนะ 80 เท่านั้น ที่แสดงถึงความแตกต่าง ซึ่งในบทสนทนา ระหว่างพระยามิรินทร์กับพระนาคเสน พระนาคเสนก็ได้เปรียบเทียบบ่อย่างเห็นภาพชัดเจน จุดดอกบัวแม้จะเกิดในดินในน้ำแต่มีสี กลิ่น รส ที่เลิศกว่า ดินและน้ำ (สารณีย์ เหลืองพิทักษ์, 2560: 19)

6. ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในงานวิจัยนี้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทและกระบวนการของพระพุทธศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องกับปราสาทตาเมือนโต๊ดได้ และมีส่วนทำให้เกิดความรู้ ความเชื่อ ความศรัทธา และความสามัคคี ต่อระบบการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น รัฐบาล สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา กรมศิลปากร และผู้มีอำนาจที่เกี่ยวข้อง ควรมีนโยบายร่วมกันเพื่อช่วยเหลือ ส่งเสริม และสนับสนุนให้กับบ้าน วัด และส่วนราชการ (บวร) ในพื้นที่ปราสาทตาเมือนโต๊ด โดยมีการจัดให้มีการอบรมความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับปราสาทขอม โดยเชิญวิทยากรที่มีความรู้ด้านนี้ โดยเฉพาะพระสงฆ์และปราชญ์ชาวนครจำปาศักดิ์ เพื่อที่จะได้นำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และสังคมในชุมชนและปราสาทตาเมือนโต๊ด อันมีผลต่อการพัฒนาคนในประเทศ และควรตีแผ่บทบาทในส่วนนี้ เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับสังคม ซึ่งสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา และกรมศิลปากร ควรจัดหลักสูตรการเรียนการสอนเป็นการช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรมอีกทาง จะทำให้เกิดประโยชน์ที่ยั่งยืนสืบไป

6.2 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

บทบาทในด้านพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในการให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทตาเมือนโต๊ด ของชุมชนในปัจจุบันยังมีอยู่น้อยมาก หากผู้ที่ต้องการศึกษาหรือวิจัยต่อเนื่องจากเรื่องนี้ ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่เป็นข้อจำกัด ที่ทำให้พระสงฆ์ส่วนมากไม่ได้มีบทบาทในให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทตาเมือนโต๊ด ด้วยการเข้าไปช่วยเหลือส่งเสริมกิจกรรมทางโบราณคดี จึงขอเสนอแนะให้ผู้มีความสนใจทำวิจัยในส่วนนี้ อันจะเป็นวิทยาทาน และการได้ช่วยเหลือพระพุทธศาสนา ช่วยเหลือพัฒนาการให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปราสาทตาเมือนโต๊ดให้มีศักยภาพ ควบคู่กันไปกับสังคมไทยต่อไป

6.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” ในขณะที่ดำเนินการวิจัยก็มีประเด็นที่เกี่ยวข้องที่น่าสนใจควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม ดังนี้

6.3.1 ควรศึกษาพระพุทธศาสนาในปราสาทจังหวัดสุรินทร์

6.3.2 ควรศึกษาพระพุทธศาสนาในกลุ่มปราสาทขอมอีสานใต้

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

ผลจากการวิจัยเรื่อง “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” ทำให้เกิดองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย ดังนี้

7.1 ด้านโบราณคดี (Archaeology) คือ การลงศึกษาพื้นที่ภาคสนาม ผู้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับโบราณคดี ทำให้ได้ทราบความเป็นมา รูปแบบ ความหมาย คติความเชื่อในการสร้างและพัฒนาการของปราสาทตาเมือนโต๊ด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาศิลาจารึก รายงานการขุดแต่งบูรณะ สำนวน ตลอดจนเอกสารทางวิชาการของกรมศิลปากร เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องที่สุด อีกทั้งยังเป็นฐานข้อมูลที่สำคัญในการนำไปประกอบการศึกษาเป็นลำดับต่อไป

7.2 ด้านศิลาจารึก (Stone Inscription) คือ การพระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ดที่พบในครั้งนี้ โดยส่วนใหญ่ศึกษาจากศิลาจารึก จำนวน 2 หลัก คือ ศิลาจารึกปราสาทตาเมือนธม 5 และศิลาจารึกปราสาทตาเมือนโต๊ด ซึ่งเป็นคำแปลที่ได้จากผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีได้แปลไว้ ศึกษาจากภาคสนาม นักวิชาการ และปราชญ์ชาวบ้าน ทำให้ผู้วิจัยเกิดองค์ความรู้ใหม่ ในการอ่านคำแปลจารึกเพื่อที่จะเป็นข้อมูลประกอบการศึกษา และนำเสนอสัญลักษณ์ที่ได้มาตีความในทางพระพุทธศาสนา โดยที่การวิเคราะห์สัญลักษณ์นั้นต้องอ้างอิงเอกสารและงานวิจัยทางวิชาการมาประกอบ เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในงานวิจัยและเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจนำไปศึกษา

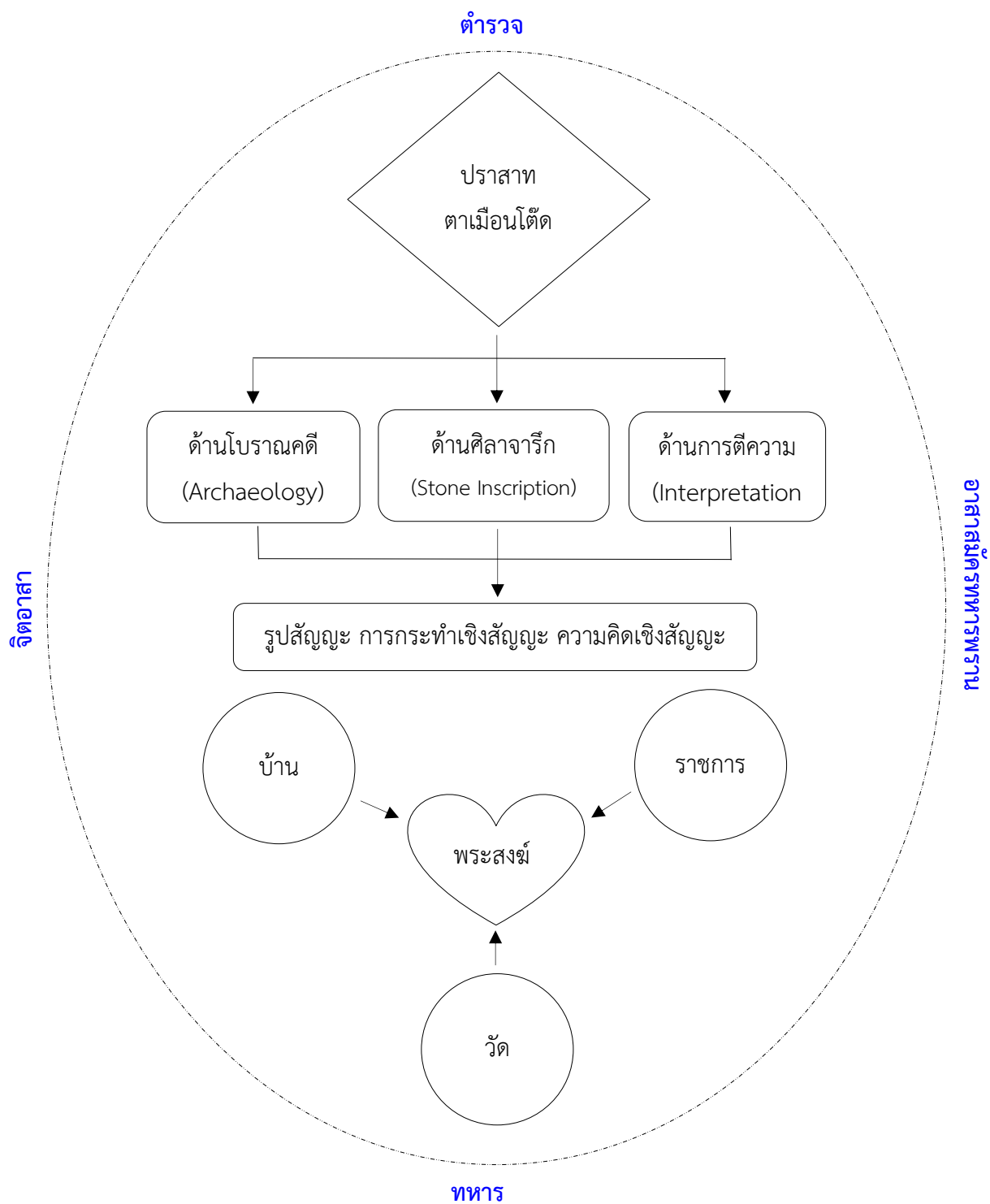
7.3 ด้านการตีความ (Interpretation) คือ เมื่อได้ข้อมูลจากการศึกษาแล้ว จะนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ตาม หลักของการตีความสัญลักษณ์ของเพียร์ซ ได้แก่

- Icon คือ รูปเหมือน คล้ายกับของจริง สิ่งที่มีนัยบ่งบอก เข้าใจได้ง่าย
- Index คือ เครื่องหมายที่มีความเชื่อมโยงของจริง แบบเป็นเหตุเป็นผลกัน เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

- Symbol คือ สัญลักษณ์เป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงบางสิ่งบางอย่าง แต่ไม่ได้ คล้ายคลึงกับสิ่งที่บ่งชี้ความเชื่อมโยง ระหว่างสัญลักษณ์กับของจริงที่อ้างอิงถึงนั้น ไม่ใช่ความเชื่อมโยงกันตามธรรมชาติ แต่เป็นผลมาจากข้อตกลงของสังคม และอาศัยการเรียนรู้

แล้วนำ “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” มาวิเคราะห์ตามศาสตร์ทางสัญลักษณ์และองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา ทำให้ทราบถึงวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษา คือ รูปสัญลักษณ์ การกระทำเชิงสัญลักษณ์ และความคิดเชิงสัญลักษณ์ในปราสาทตาเมือนโต๊ด

ในการศึกษา “พระพุทธศาสนาในปราสาทตาเมือนโต๊ด” ทำให้ทราบว่า หลักการอนุรักษ์และสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษให้คงอยู่ได้นาน ต้องมีการปกป้องเป็นเกราะกำบังโดย 4 องค์กร ได้แก่ ทหาร ตำรวจ อาสาสมัครทหารพราน และจิตอาสา โดยมีพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมจิตใจของทุกภาคส่วน ได้แก่ บ้าน วัด และราชการ จึงก่อให้เกิดองค์กรขึ้นมาใหม่ ที่เรียกว่า “พลังบวร” ทำให้ผู้ที่สนใจมีโอกาสได้ศึกษาเกี่ยวกับด้านโบราณคดี ด้านศิลปาจารย์ และด้านการตีความทางพระพุทธศาสนาต่อไป ตามแผนภาพที่ ๑ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย พลังบวร Model

แผนภาพที่ ๑ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย พลังบรร Model

เอกสารอ้างอิง

- กรภัทร์ สุขใหญ่. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). นักวิชาการวัฒนธรรม สำนัก
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สุรินทร์. 19 กันยายน 2567.
- กรมศิลปากร. (2550). *ประวัติศาสตร์เมืองสุรินทร์*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กั้วล คัชขิมา. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). อาจารย์ คณะโบราณคดี
ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร. 23 กันยายน 2567.
- เฉลิมชัย โสมยา. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). เจ้าหน้าที่ดูแลปราสาท
ตาเมื่อนโต๊ด สำนักศิลปากรที่ 10 นครราชสีมา. 5 ตุลาคม 2567.
- เชอเม แก้วคล้าย. (2528). *จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*. กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- ชัยณรงค์ ศรีมันตะ (ป.ธ.9). (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). อาจารย์ ภาควิชา
ศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยบูรพา. 22 กันยายน 2567.
- ณัฐ รุ่งเรือง. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). อาจารย์พิเศษ
มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย. 25 กันยายน 2567.
- ณัฐธเนศ สีนาคำ. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). ผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้าน
หนองคันทนา ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์. 19 กันยายน 2567.
- ทำนอง เชื้อมกลาง. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). พนักงานชุดแต่งบรูณะ
โบราณสถาน ห้างหุ้นส่วนจำกัด ปุราณรักษ์. 6 ตุลาคม 2567.
- บัญญัติ สาลี. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย
และภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 19 กันยายน 2567.
- พระครูสมุห์เคื่อน ปณฺธิโต. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). รักษาการแทนเจ้า
อาวาส วัดบ้านพรานหนองคันทนา หมู่ที่ 8 บ้านหนองคันทนาสามัคคี ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก
จังหวัดสุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- พระทองพูน กิตติวัฒน์. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). วัดปราสาททอง หมู่ที่
5 ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- พระประยุต ปยุตโต. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). วัดบ้านพรานหนองคันทนา
หมู่ที่ 8 บ้านหนองคันทนาสามัคคี ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- พระมหาบุญหนา ตปสีโล (ป.ธ.9). (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). รักษาการ
แทนเจ้าอาวาส วัดปราสาททอง หมู่ที่ 5 บ้านหนองคันทนา ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัด
สุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- พระมหาวิโมกข์ วัฒนเนโต. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมื่อนโต๊ด* (สัมภาษณ์). วัดป่าเทพพิทักษ์
วนาราม หมู่ที่ 6 บ้านโนนมะยาง ตำบลตาเมียง อำเภอมดรัก จังหวัดสุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- พระมหาสมยศ อาภายุตโต (เสนานุช). (2546). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องพระอวโลกิเตศวร
โพธิสัตว์ (กวนอิม) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระสันติ สิทธิสมบูรณ์ (ถ่ออาจ). (2554). *การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วรรณวิภา สุเนตต์ตา. (2552). *สถาปัตยกรรมเขมรในดินแดนไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-17: ลำดับการสืบเนื่อง*. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สารณีย์ เหลืองพิทักษ์. (2560). *การศึกษาวิเคราะห์มหาปฐักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุขสันต์ จันทะโชโต. (2559). *เภสัชศาสตร์ที่ปรากฏในพุทธปรัชญาเถรวาท*. วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 7(1), 85.
- สุชาวัลย์ แสนกล้า. (2567). *พระพุทธศาสนาในประสาทตาเมืองนโด้ด (สัมภาษณ์)*. ยุวมัคคุเทศก์ 3 ภาษา โรงเรียนบ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอมโนรมย์ จังหวัดสุรินทร์. 5 ตุลาคม 2567.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. (2522). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถึง พ.ศ. 2000*. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี.
- หำงหั้นส่วนจำกััด ไพรลดา. (2537). *รายงานบูรณะปราสาทตาเมือนโด้ด บ้านหนองคันนา ตำบลตาเมียง อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ปีงบประมาณ 2537*. หน่วยศิลปากรที่ 6 กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- อนงค์ หนูแป้น. (2535). *การศึกษากลุ่มปราสาทตาเมือน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อินทศักดิ์ เทียมเสวต. (2564). *ศึกษาความศรัทธาของประชาชนที่มาบูชาสักการะพระพุทธเจ้าไภสัชยาคุรุไวฑูรยประภาจอมแพทย์ (พระกริ่งปวเรศ) วัดสมเด็จภูเรือมิ่งเมือง จังหวัดเลย*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.